

élünk, ahol ha nincs márkás autód, háromszintes házad, nem vagy ember. S közben elvész az alapkérdés: miért is mentél erre a pályára?

- *Persze, az is igaz, hogy alulfizettek a színészek.*

- Igaz, de nem csak mi. Valami félreecsúszott, valamiben tévedünk, azt is feltételezem, hogy nem rossz indulatból, csak rossz számításból. Azt is tudom, hogy ezt rendbehozni iszonyú nehéz. Aztán itt van a színház: zsúfolt házakkal játszunk, hál' istennek, működünk, de egyre nehezebben. A Metropolitan sem a bevételéből gazdálkodik, komoly állami dotációt kap. Most itt fölemelik a gáz-, a villanyáram árát, eltörlik az áfa visszatérítést, ami súlyosan érinti a teátrumokat, de nem emelik az állami dotációt. Jegyárakat képtelenség emelni, hisz ezt is alig tudják megfizetni. Ne emlegessük hát annyit azt az Európát, ahol jóval magasabbak a jegyárak, mások ott a fizetések. Vagy: méltán hirdetjük, hogy fontos a kultúra. De nincs kultúra oktatás nélkül, kulturált oktatás pedig nincs. De hát bírja ez a nép. Kibírta a tatárjárást, törököt és sok egyebet.

- *Térjünk vissza a színházra. Miért érintette meg ennyire a Márai-atmoszféra, a figura titokzatos lény?*

- Márai divatba jött, negyven évig a nevét ki nem lehetett ejteni. Nekem még volt módom a 65 év alatt játszani a Kassai polgárokban, a Kalandban stb. Személyesen is ismertem, mert amikor 1938-ban előadtuk a Kalandot Szegeden, lejött a premierre. Láttam ezt a vérbeli európeert, a kifinomult úriembert. Benem máig él az ő lény. Megkaptam a szövegkönyvet, s azt mondtam magamban: kispajtás, elfelejtetted a többi szerepet, és belebújsz a Márai-szerep bőrébe. Nagyon jó volt az adaptáció, de a próbákon még sokat csiszoltunk rajta *Pozsgai Zsolttal*. A rendező, az író és az alkotóközösség: együtt dolgoztunk, bővült és bővült, aztán egyszer csak, majdnem az utolsó héten beállt. És benne találtuk magunkat a Márai-atmoszférában. És ez nekünk gyönyörűség volt. A Magyar Nemzeten kívül egyetlen más lap sem közölt kritikát. De hát a közönség így is zsúfolásig megtölti a nézőteret. Pótszékes volt a My Fair Lady kétszázadik előadása is. Jövő héten lesz A gyertyák csonkig égnek ötvenedik előadása, pár napja pedig eljátszottuk a Balkáni gerle századik előadását. Meghívtuk *Sütő Andrást*, de egészségi okokból nem tudott eljönni, írt viszont egy gyönyörű köszönőlevelet, amit előadás előtt felolvastam. Hát ez a színész kárpótlása.

(Megjelent a Magyar Nemzet 2003. november 6-i számában)

Szerk. megjegyzés: Agárdy Gábor alias Arcalian Gábor

1922-ben Szegeden született. Édesapja az örmény genocídium elől menekült Székelyudvarhelyre, ahol szabómesterséget tanult. Világot járt, majd Hódmezővásárhelyen telepedett le. Itt ismerte meg feleségét, akivel Szegedre költözött és szabóműhelyt nyitott. 4 gyermekük született.

Arcalian Gábor 9 évesen kapta első gyermekszerepét (1930). Édesapja korai halála után nevét Agárdyra változtatta (1933).

Nagy szeretettel köszöntjük a Nemzet Színészét 83. évében és jó egészséget kívánunk további szerepeihez, mindannyiunk örömére.

(Adatok: Kárpáti György: Agárdy -Nemzeti Könyvtár - című könyvéből)

* * *

Zsigmond Benedek

Alapismeretek az örmény liturgiáról

II. rész

Az örmény egyház

Örményországot a hagyomány szerint **Szent Bertalan** és **Szent Tádé** apostolok térítették meg. Miután hivatalos vallás lett Örményországban a kereszténység - mint említettük, valószínűleg 306-ban -, **Világosító Szent Gergely** lett az első katolikosz. Az ő térítő munkája járult hozzá leginkább ahhoz, hogy Örményország kereszténnyé vált. Az örmény egyház kezdetben a cézárei metropolita joghatósága alá tartozott.

A kereszténység államvallássá tételével azonban a térítés még nem fejeződött be. A térítések eleinte görög és szír nyelven történtek. Miután azonban perzsa nyomásra az örmény egyház függetlenné vált a cézárei egyháztól, és a térítőknek a perzsa mazdeizmussal is meg kellett küzdeniük, amely Örményországban már a Kr. e. 5. században terjedni kezdett, szükség volt arra, hogy örményül is hirdethessék az igét. Ehhez azonban örmény bibliafordításra volt szükség, az örményeknek pedig nem volt írásuk.

Párthus Izsák katolikosz időszerűnek látta, hogy létrehozzanak egy önálló örmény írást. Ezt a feladatot **Szent Meszrop Mastoc** végezte el, aki 404-ben fejezte be az örmény ábécé megalkotását. Ekkor kezdődött el a Biblia örmény nyelvre történő átültetése (a már akkor is létező hat dialektus mellé megalkottak egy irodalmi nyelvet), majd további művek örményre fordítása, és igen rövid időn belül önálló örmény nyelvű művek születése.

451-ben, a khalkédóni zsinaton az örmények nem tudtak jelen lenni, mert az avarajri csatában védték keresztény hazájukat a perzsa mazdeizmus ellen. Ennek következtében a zsinaton történekről csak hírből értesültek. Egy félreértés miatt elutasították a zsinat határozatát, úgy vélvén, hogy az visszaállítja a 431-ben elutasított nesztorianus tanítást.

Az 505-ös I. és az 555-ös II. dvini zsinat elutasította a khalkédóni zsinatot, innentől fogva az örmény egyház nem része az egyetemes és igazhitű egyháznak. Az elutasító határozatot nem minden püspök írta alá; az örmény egyházon belül annak története során mindig voltak khalkédónita és khalkédón-ellenes pártok.

A keresztes háborúk idején létrejött a teljes közösség Rómával, ezt azonban az északi országrész püspökei nem ismerték el. A katolikus missziók (főleg domonkosok), az ún. unitorok tevékenysége nyomán a katolikus egyház továbbra is erős marad az örmények körében. Végül 1742-ben létrejött az Örmény Katolikus Patriarkátus, amelynek első elöljárója, **Araham Ardzivjan az I. Péter** nevet vette fel. Ettől fogva az örmény katolikus pátriarkák - akik egyébként a kilikiai katolikosz címet is viselik - mindig a Péter nevet választják a Rómához való tartozás jeléül. A jelenleg regnáló katolikosz XIX. Péter (Nerszész Tarmoúni).

Az Erdélybe 1672-ig betelepült örmények **Verzár Oxendiosz** püspök missziója nyomán 1700 körül katolizáltak (nem a teljes erdélyi területen), az első (és máig utolsó) erdélyi örmény katolikus püspök maga Verzár Oxendiosz volt. Az erdélyi örmény katolikusok jelenleg a Romániai Örmény Katolikus Adminisztrátúra alá tartoznak, melynek elöljárója **Jakubinyi György** gyulafehérvári érsek.

A történelmi örmény egyházak, az elmondottak értelmében: az Örmény Apostoli Egyház (kb. 7 millió fő), az Örmény Katolikus Egyház (kb. 400 000 fő), az Örmény Evangélikus Egyház (kb. 100.000 fő) és az Örmény Baptista Egyház (kb. 2000 fő).

1996-ban **II. János Pál** pápa és **I. Garegin**, az Örmény Apostoli Egyház vezetője (minden örmények katolikosza) közös nyilatkozatot írtak alá a két egyház hitének alapvető azonosságáról (Krisztus isteni és emberi volta egyszerre).

2001-ben, amikor az örménység a kereszténység államvallássá tételének 1700. évfordulóját ünnepelte, II. János Pál pápa Örményországba látogatott, ahol közös nyilatkozatot írt alá II. Gareginnel a két egyház további közeledéséről.

Az Örmény Apostoli Egyház és az Örmény Katolikus Egyház liturgiája írott formában szinte szóról szóra megegyezik, csupán az elhangzott forma különbözik: a két egyház eltérő módon rövidíti a kb. háromórás liturgiát.

Liturgia

A II. Vatikáni Zsinat szerint „*a liturgia az a csúcspont, amely felé az egyház tevékenysége törekszik és egyben az a forrás, ahonnan minden ereje fakad.*”

(Sacrosanctum Concilium kezdetű Rendelkezés a Szent Liturgiáról, 10). A liturgia helye a szent tér, a templom, amely a latin tem- 'vág' tőből származik, és kivágott területet, azaz Isten számára elkülönített helyet jelent. A rómaiak a fánum szót is alkalmazták rá: az a hely, ahol Isten megnyilatkozik, szemben a profánnummal, a templomon kívüli térral.

A liturgia, mint az élet több más területe, külön nyelvvvel rendelkezik, ez a szent nyelv. A szent nyelv különbözik a beszélttől, és ez mindig így volt. A rómaiak nem értették ugyan a száli papok énekét, de a bibliai zsoltárok latin szövegét sem, amely tele volt hebraizmussal és egykor görögből fordították le -ugyanúgy, mint az örmény bibliát. A szent nyelvnek, illetőleg a liturgia szent szövegeinek tehát nem kritériuma a közvetlen érthetőség. A liturgikus szövegek más szinten érthetők, mint egy hétköznapi nyelven

írott szöveg. A mélyebb értelmük pedig csak lassan tárulkozik fel, évtizedes elmélyült, liturgiával átítatott hitélet során. Ahogyan liturgia nincs hit nélkül, hit sincsen liturgia nélkül.

A liturgia külön embert, saját lelkiséget igényel, amely a mai emberekből már gyakran hiányzik. A liturgia során Örményországban három, Grúziában négy órát állnak és térdelnek. A modern kulturális antropológia bebizonyította, hogy a hit a test mozgásai által fejeződik ki leginkább, nem pedig a szavaink által.

A keresztény liturgia saját szent zenéje a *cantus planus*. A keresztény liturgikus zene a zsidó kantillációból fejlődött ki, így háromezer éves múltat tekint vissza. A zsidó kantillációtól abban különbözik leginkább, hogy a szótagokra eső dallamotívumok rögzültek.

Az örmény liturgia általában

Az örmény szertartások

Az örmény egyház szertartásai hasonlóak a római rítus szertartásaihoz:

Szentmise. Örmény neve **Szurp Badarak**, amely ezt jelenti: 'Szent Áldozat', a szír kurbónó szó örmény fordítása.

Zsolozsma. Az örmények a következő imaórákat különböztetik meg: a) éjszakai, b) reggeli, c) napkeltei, d) tercia, e) szexta, f) nóna, g) esti, h) békességes, k) lenyugvási. A tercia, szexta, nóna úgy is ismeretes, mint a déli imaóra. De déli imaórának hívják az örmény mise első felét, az igeliturgiát is.

Szentségek. Az örmény rítus ugyanazt a hét szentséget ismeri, mint a katolikus rítus, noha a tartalmuk különbözhet. Például az egyházi rendben a mai napig megőrizték az ún. kisebb rendeket. Ezen kívül a nagy rendek közé újabb fokozatokat iktattak. De míg a katolikus egyház három nagy fokozatot ismer: szerpap, pap, püspök, az örmények negyedikként a katolikus fokozatát is külön rendként ismerik el. Az örmény rituáléban ezeken kívül még számos szentelmény és áldás található.

Nagyheti szertartások. Az örmény rítusban a nagyheti szertartások szorosan kapcsolódnak a zsolozsmához, annak keretein belül végzik el a napnak megfelelő külön szertartást, például nagycsütörtökön a Lábmosás szertartását.

Halotti liturgia. Az örmény rítus szerint nincs gyászmise, viszont van külön halotti liturgia. Ezt a mise végébe ágyazva végzik, a misét lezáró áldás elé beszúrva.

Egyéb ünnepi szertartások. A különböző nagyobb ünnepekhez különböző egyéb szertartások is csatlakoznak, mint pl. Úrjelenéskor (Vízkereszt) a szenteltvíz megáldása, vagy a szőlő megáldása Mennybevétel ünnepén.

Az örmény liturgia gazdagsága

Az örmény liturgia kiemelkedően gazdagnak mondható, mégpedig az alábbi szempontok alapján.

Az átvételek sokszínűsége. Az örmény Szent Áldozat, ahogyan jelenlegi formájában végzik, számos átvett tartalmat tartalmaz, amelyek a szír, a bizánci, illetve a római rítusból származnak.

Kidolgozottság. A mise szövegének, zenéjének, a liturgikus mozgások koreográfiájának kidolgozottsága szembeötlően a sok évszázados fejlődésfolyamatra vall.

Változó részek. Az örmény Szent Áldozatban sok a változó rész, még akkor is, ha ezek időben kisebb arányban szerepelnek, mint az állandó részek.

Általános kép. Ha az ember örmény liturgián vesz részt, az a benyomása támad, hogy az örmények sokféle módon fejezik ki, hogy Krisztus Szent Áldozata újul meg minden egyes alkalommal. Az örmény mise szinte minden jelentősebb momentumánál tömjénezésre kerül sor, minden fontosabb cselekményt körmenetben végeznek, az örmény mise során állandó az éneklés, mégpedig változatos kompozíciós stílusú tételek követik egymást.

Az örmény szertartást a szisztrumok (kör alakú tárcsán függő csengők) hangja kíséri. A körmeneteken elől megy a zászlóvivő, azután jönnek a szisztrumvivők, majd a gyertyavivők következnek, végül jön a pap és a tömjénvivők. Ezeken kívül még számos liturgikus kellék díszíti az oltárt. A kis és a nagy függönnyel meghatározott pillanatokban ki- és behúzzák, amelynek szintén szimbolikus jelentése van.

Az örmény egyházzene sajátosságai

Az örmény egyházzene a középkori egyszólamú egyházi zene, a *cantus planus* egyik keleti ága. A középkor során az 5-15. századok között neumaírással rögzítették, ez azonban a mai napig nagyrészt megfejtetlen. A 19. században az akkori éneklésmód szerint egy új örmény hangjegyrésszel - amely a neuma-alakokat használja - rögzítették a dallamokat. A mise állandó részeit azonban még maguk a gyűjtők négyzólamusították, amely azt feltételezte, hogy a dallamokat menzuralista módon (nyugati ritmuskoncepció szerint) értelmezték és általában négynegyedes ütemekre tagolták. A férfikarra írt feldolgozásokon kívül vegyeskari feldolgozások is léteznek. Az örmény liturgia kórus nélkül nemigen végezhető. Kisebb kórus esetén e vegyeskari feldolgozások szoprán szólamát énekeli a kórus.

A dallamszerkezet alapján a következő műfajokat lehet megkülönböztetni:

- a) zoltár-recitálás, olvasmány-recitálás (mindkettőnél lehet záródíszítés);
- b) szillabikus típusdallamok változó szöveggel (például introitus);
- c) szillabikus szerkezetű állandó papi énekek;
- d) az oktoékhosz (nyolc hangnem) dallamai (valójában húsz örmény hangnem van);
- e) oligotonikus, változó dallamú állandó énekek;
- f) melizmatikus énekek (változó részek);
- g) strofikus énekek (főleg a zsolozsmában).

Az örmény egyházzene jelenlegi helyzete

Az örmény papok hatéves zenei képzésben vesznek részt, amelyben egyfelől intonációt (hangképzést) tanulnak, másfelől a mise és a zsolozsma állandó és főbb változó részeit tanulják meg fejből, legyen az szillabikus vagy „hipermelizmatikus”. A dallamokat egy-egy nagyobb tekintélynek örvendő püspök továbbdíszítheti, de manapság inkább a dallamok egyszerűsödése az uralkodó tendencia. Sok éneknek van díszes (melizmatikusabb) és könnyed (szillabikus, a dallam vezérhangjainak kiemelésével szerkesztő) változata. Az örmény egyház központjában, Ecsmiadzinban, a világ különböző tájairól oda érkező és ott tanuló papok miatt lehetetlenség egységesen énekelni. Ezért II. Garegin katolikosz megbízta az ecsmiadzini szeminárium énektanárát, hogy dolgozzon ki egy egységes repertoárt. Az első kötetek megjelenése 2005-re várható.

A Szent Áldozat

Öltözködés (*a sekrestyében végzi a pap, a diakónus segédletével*)

- a) 131. zoltár,
- b) Litánia, 12 Uram, irgalmazz,
- c) Állandó könyörgés,
- d) Változó könyörgés,
- e) Kézmosás, közben 25. zoltár,
- f) Liturgikus ruhadarabok felvétele: az egyes ruhadarabok felöltésének könyörgései.

Előkészület

- a) Bevonulás: öltözködési himnusz, templomi himnusz, kísérelőnek,
- b) Lépcsőima: bevezetés, bűnbánati szertartás, 99. zoltár, 42. zoltár, oltárhoz vonulás,
- c) Könyörgés a Szentlélekhez (főpapi liturgián),
- d) Áldozati adományok előkészítése: közben a kórus a melódia nevű változó részt énekli,
- e) Tömjénezés.

Déli officium = igeliturgia

- a) Kezdő szertartás: kezdő áldás, introitus stb.,
- b) Könyörgések: közben déli elővers és déli himnusz,
- c) Kis bemenet: könyörgés, triszhágion, könyörgés,
- d) Nagy litánia: közben a pap kitárt karú könyörgése,
- e) Olvasmányoskönyv: zoltárok, olvasmányok,
- f) Alleluja, Evangélium,

- g) Hitvallás, anatematizmus, Világosító Szt. Gergely hitvallása,
- h) Békekérés: kéro litania, könyörgés, záro áldások.

Tulajdonképpen i áldozat = áldozati liturgia

- a) Nagy bemenet: hittanulók elbocsátása, az áldozati adományok felvitele az oltárra körmenettel, állandó és változó énekekkel (hagiódia, kerubikon stb.),
- b) Kézmosás és kézmosási litania,
- c) Alexandriai Szt. Atanáz Anafórájának kezdete,
- d) Békecsók: békeszertartás, strofikus himnusz,
- e) Prefáció, „Az ajtókat”, Szent vagy,
- f) Kánon: oratio post Sanctus, institúció; megemlékezés, felajánlás, a Szentlélek lehívása, közben a nép énekelt akklamációi,
- g) Megemlékezések, megemlékezési litania (az anafora vége),
- h) Miatyánk előtti litania, szentbeszéd,
- i) Miatyánk, Főhajtási ima,
- j) Úrfelmutatás: „Szentség a szenteknek” - „Egy a szent”, további imák, szentségi áldás,
- k) Áldozásra buzdítás: Verses litania, áldozási ének,
- l) Kenyértörés: áldozás előtti könyörgések,
- m) Szentáldozás: a pap áldozása, rövid hitvallás, a hívek áldozása, áldozási himnusz,
- o) Akklamáció, szentségi áldás.

Elbocsátás

- a) Hálaadó könyörgések: közben a kórus állandó és változó énekeket énekel,
- b) Könyörgés a templom közepén: a végén: „Áldott legyen az Úr neve mostantól mindörökké.”,
- c) Utolsó Evangélium,
- d) Áldás és elbocsátás: litania, könyörgés, ének, áldás.

Hálaadás (a sekrestyében végzi a pap)

- a) Különböző könyörgések,
- b) 33. zsoltár

(Megjelent a Keresztény Szó 2005. februári számában)

A szerző végzős egyetemi hallgató Budapesten. Latin és francia nyelvet, indológiát, elméleti nyelvészetet, filozófiát, középkori latin filológiát, koreanisztikát, buddhológiát tanult. 1997 és 1999 között Schütz Ödön, a nagyhírű armenológus tanítványa volt. Schütz halála után hagyatékát gondozta és katalogizálta. 1999 óta kutatja az örmény liturgiát és egyházzenét. Az örmény mise többféle kiadásán dolgozik. Az itt közölt írás a kolozsvári Liturgikus Szabad Egyetem keretében 2004. december 2-án elhangzott előadásának publikálásra szánt változata.

* * *

Nagyszerű Fővárosi Örmény Klub: 2005. április 21.

A 90 évvel ezelőtt történt örmény népirtásra emlékeztek 2005. április 21-én Budapesten, a Fővárosi Örmény Klub szokásos csütörtöki találkozásán.

- Kilencven évvel ezelőtt 800 örmény értelmiségit fejeztek le Törökországban, de az örmények üldözése már a XIX. században megkezdődött pogromok formájában - mondta emlékező beszédében *dr. Issekutz Sarolta*, az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesületének elnöke. Beszédében rámutatott: a mintegy két és félmillió örmény kiirtásáról hosszú időn keresztül senki sem beszélhetett. Majd több évtized elteltével Örményországban 1990-ben elítélték e rémtettet, ám 1995-ben oktatását törölték az iskolai tantervből. Az elnökasszony rámutatott: az „elitkolt Örmény Genocídium kerüljön végre nyilvánosságra! Tudja meg a közvélemény, mi is történt ezzel a kicsi, de erős néppel kilencven évvel ezelőtt!”

Felidézte *Talaat* bej gondolatait, aki 1915-ben táviratban ezt írta az aleppói török kormányzónak: „Korábban már közöltük, hogy a kormány elhatározta a törökországi örmény lakosság teljes megsemmisítését.”